

naam gemaakt heeft dan de regionaal gebonden Servaaslegende?) is het Maas-Rijngebied werkelijk een factor geweest in de vroege verspreiding van de Franse traditie in het Germaanse taalgebied. Voor veel andere teksten en bewegingen is dit territorium-idee veel minder relevant dan de gedachte dat verkeersaders als de Rijn of de handelswegen tussen Keulen en Vlaanderen via Brussel literatuuruitwisseling bevorderden.

Populair gezegd: Tervooren heeft het Maas-Rijngebied overtuigend op de kaart gezet voor literatuurhistorici, maar juist daarom zullen Tervoorens collega's zich gaan afvragen hoe groot of klein die kaart van de middeleeuwse Duits-Nederlandse literatuurbetrekkingen uiteindelijk moet gaan worden. Of moeten we ons in de tijd van *Google-earth*, verdiepen in de eindeloze mogelijkheden van in- en uitzoomen? In dat opzicht prikkelt Tervooren met zijn handboek tot nadenken.

G. Warnar

Schmidt, G., Gelderen, M. van, Snigula, Chr., *Kollektive Freiheitsvorstellungen im frühneuzeitlichen Europa (1400-1850)* (Jenaer Beiträge zur Geschichte VIII; Frankfurt am Main, [etc.]: Peter Lang, 2006, x + 558 blz., €80,40, ISBN 3 631 54949 0).

In een Nederlands boekwerk over het begrip vrijheid¹ haalde een van de redacteurs van de hier te bespreken congresbundel de diplomaat kardinaal Guido Bentivoglio aan, die in 1611 schreef dat vrijheidsliefde nergens zo sterk was als in de Nederlanden. Vandaar misschien dat dit dikke boek met een verzameling opstellen over het vrijheidsbegrip in het vroegmoderne Europa niet zonder aandacht voor de Lage Landen tot stand kon komen. De nadruk ligt daarbij op het collectieve, dus met anderen gedeelde, denkbeeld der vrijheid, hetgeen natuurlijk beschouwingen over de rol van het individu in die gemeenschappelijke vrijheid niet uitsluit. Belangrijk is daarbij de vraag, hoe de collectieve vrijheid wordt gelegitimeerd, bijvoorbeeld in rechtsfilosofisch en politiektheoretisch opzicht. Daarom is het ook heel passend dat de bundel aanvangt met een samenvatting van het laatmiddeleeuwse juridische discours over het onderwerp van de hand van Helmut G. Walther. In de gehele bundel is de hoofdrol weggelegd voor die corporatieve vrijheden – van standenvergaderingen en steden bijvoorbeeld, maar ook van religieuze groeperingen – die zich niet zozeer in de politieke theorie als wel in de praktijk van alledag manifesteerden. De traditionele tegenspelers waren daarbij de landsheren, en later de min of meer absolutistische heersers van de zeventiende en achttiende eeuw.

Wat de Nederlanden betreft: Martin van Gelderen vat zijn reeds uit zijn boek *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590* (Cambridge, 1992)

¹ E. O. G. Haitsma Mulier, W. R. E. Velema, ed., *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam, 1999) 27.

bekende relaas over de strijd voor vrijheid – inclusief gewetensvrijheid – en de reeds gegeven en dus ook werkzame rechten en privileges der staten ten tijde van de Nederlandse Opstand samen in een kort artikel. Hugo de Groot komt eventjes voorbij, als peetvader van een universeel rechtssysteem waarin vrijheid voor alle mensen diende te gelden, in de bijdrage van Klaus Dicke over de rol van vrijheden in het vroegmoderne volkenrecht, maar verschijnt ook weer in het tweede samenvattende stuk van Van Gelderen, over de subtiele verhoudingen tussen kerk, geweten en vrijheid in Engeland en de Republiek omstreeks de eerste helft van de zeventiende eeuw. Ook is er een artikel over de receptie van klassiek-Romeinse denkbeelden over collectieve vrijheid bij Erasmus en Ulrich von Hutten van Meinolf Vielberg, dat echter wat betreft Erasmus niet steunt op veel kennis. De Oostenrijkse Nederlanden komen aan bod in het tijdperk der grote revoluties aan het einde van de achttiende eeuw. Geert van den Bossche beschrijft fraai het proces waardoor traditionele denkbeelden over corporatieve vrijheden hebben kunnen evolueren tot dragers van revolutionair elan in de Brabantse Revolutie. Zijn verrassende conclusie is dat dit proces nu juist bijdroeg tot de wording van een Belgische natie en staat waarin gelijkheid en vrijheid voor alle burgers geen rol van betekenis speelden, zodat Edmund Burke met instemming kon spreken over de Brabantse Revolutie als een terugkeer naar de oude waarden en staatsinrichting.

In deze bundel, die geheel Europa, oost en west, noord en zuid bestrijkt en alleen daarom te loven is, zijn enkele bijdragen te vinden die niet alleen substantieel zijn, maar ook door een rode draad met elkaar kunnen worden verbonden: die over de ‘Duitse vrijheid’. Allereerst vraagt Georg Schmidt aandacht voor dit fenomeen, dat hij beschouwt als een leidend begrip in de politieke cultuur van het Duitse Rijk. De tegen de keizer gerichte publicistiek beklemtoonde immers inperking der monarchale macht vanwege deze naar zo oud mogelijke bronnen, zelfs naar Tacitus’ *Germania* verwijzende traditie der ‘Duitse vrijheid’. De verbinding van dit collectieve vrijheidsbegrip in steden en regio’s met het probleem der individuele godsdienstvrijheid in het Rijk wordt besproken door Volker Leppin en Luise Schorn-Schütte voor de zestiende en zeventiende, en Andreas Klinger voor het eind van de achttiende eeuw. Terecht merkt Georg Schmidt op dat het discours over deze ‘Duitse vrijheid’ rond 1550 veel overeenkomsten vertoont met de pamfletten der Nederlandse opstandelingen uit dezelfde tijd. (174) En zo zouden er wel meer parallellen te trekken zijn tussen de ontwikkelingen in het Rijk en in de vroegmoderne Nederlanden. Misschien iets voor een volgend congresje.

M. E. H. N. Mout

Prak, M. R., Lis, C., Lucassen, J., *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation* (Aldershot: Ashgate, 2006, xii + 269 blz., ISBN 0 7546 5339 0).

This collection of eight papers by thirteen authors reports on a joint Dutch-Flemish project on the history of guilds. A number of studies, products of that research initiative, have already appeared in Dutch and the volume offers some summary findings for English readers. In the last two decades there has been a revitalization of the study of guilds, their character and function in the European economy and society from their foundation in the high Middle Ages to their abolition around 1800. The work of a number of scholars, many of them represented in this volume, has demonstrated that the traditional division between liberals who condemned guilds for restricting individual freedom and restraining economic growth on the one hand and romantics who lauded guilds for offering people a sense of community on the other is false and uninformative. To get beyond such simple caricatures the contributors have set out to compare craft guilds in three different regions – Flanders and Brabant, Holland and Zeeland, and the eastern Netherlands – examining various aspects of their political, social, and cultural functions. An overview of the state of research and an inventory of the corporative institutions sets the framework for subsequent discussion. Not surprisingly the authors find similarities and differences among guilds but in the process they point to the importance of local politics and prevailing religious practices in determining the character of the guilds. This is a work with few novel discoveries. Rather it offers a nuanced and precise understanding of what shaped guilds and how they functioned in Low Countries towns. Above all guilds survived, grew and thrived down to their abolition so they must, all authors agree, have provided valuable services to have enjoyed such success for so long.

The comparison among the three different geographical areas graphically illustrates the influence of economic structures on guilds. The domination of all aspects of urban life in the Dutch Republic by merchants meant guilds appeared there later than in the South, had less political power and often none, and were greater in number but more concerned with the internal operation of the trade than with the representation of the organization to the larger public. The guilds in the South did promote export industries, especially textiles. Guilds in the North tended to be relatively egalitarian, allowing more women and those following religions other than Calvinism to join and be full members. The Reformation took away the religious and often original function of guilds in the North and East, but it also affected the South where some of the fun was driven out of guild life with social events curtailed and given a more somber tone. In the North guilds were more Spartan, having fewer possessions and rarely owning their own buildings or paintings or paraphernalia. In the South guilds tended to acquire more goods and to increase their religious involvement through participation in processions and the enhancing of altars devoted to the patron saint. In the North guilds' social contribution was more typically some form of support to poor, sick, or aged brothers, paid for by contributions from members or from investments made by the guild. The problem for what were in essence insurance schemes was that if numbers were small funds were inadequate to meet the wide fluctuations in benefits that had to be paid out. The number of such funds among journeymen increased